

Kunnskapssamfunnet og nasjonen

Begrepet kunnskapssamfunnet festet seg fra slutten av 1980-årene. Siden den tid har det gitt mål og retning til en internasjonal vending i norsk skole og utdanning. Det norske utdanningssystemet, som i omkring 150 år hadde vært det utdanningshistorikeren Harald Thuen kaller «et gedigent nasjonalt integrasjonsprosjekt», ble fra 1990-årene stadig mer vevd inn i en internasjonal skole- og utdanningspolitisk utvikling.¹ Hva handlet den internasjonale vendingen om, hvorfor skjedde den og hva betyr den for nasjonen?

Utdanning og økonomisk vekst

Det er en tilsnikelse å kalle samfunnet i den vestlige verden fra 1990-årene og framover for kunnskapssamfunnet, som om dette var noe nytt. Det kan gi inntrykk av at det var først nå man begynte å basere arbeid, teknologi og økonomi på kunnskap. Slik var det selvfølgelig ikke. Disse aktivitetene har til alle tider vært forankret i forskjellige former for kunnskap. Det som menes med kunnskapssamfunnet er snarere at en viss type kunnskap – i stor grad utviklet ved og rundt de tusenvis av høyere utdanningsinstitusjoner som vokste fram med stor politisk besluttsomhet fra 1960- og 70-årene – fikk en stadig større betydning for økonomi og arbeidsliv. Begrepet er nært beslektet med *informasjonssamfunnet* og gjenspeiler et samfunn der informasjons- og kommunikasjonsteknologien begynte å dominere den teknologiske utviklingen.²

Krisene i den internasjonale økonomien gjennom 1970-årene førte til omfattende dereguleringer av det økonomiske systemet som var bygget opp etter andre verdenskrig. Tidens melodi var at industrisamfunnets epoke var på vei over i historien, og at man var på vei inn i det postindustrielle samfunn.³ Det var riktignok ikke noe nytt at utdanning ble sett i sammenheng med økonomisk konkurransevne. Samordningsnemda for skoleverket skrev i 1952 at Norges «konkurransedyktighet og selvstendighet som folk avhenger i stor utstrekning av undervisningssystemet».⁴ På den internasjonale arenaen ble Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD) fra starten i 1961 en kraftig pådriver for ekspansjon og

¹ Harald Thuen 2017, *Den norske skolen*, Abstrakt Forlag, Oslo: 239–240.

² Eirik Rossen 2019, *Informasjonssamfunn*, Store norske leksikon.

³ Den amerikanske sosiologen Daniell Bell var blant de første som utviklet begrepene «det postindustrielle samfunn» og «kunnskapssamfunn» gjennom sin bok fra 1973, *The Coming of Post-Industrial Society – A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books: 212.

⁴ Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås (2003), *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*, Abstrakt forlag, Oslo: 159.

forbedring av medlemslandenes utdanningssystemer som en forutsetning for økonomisk vekst. Ambisjonene fikk et klart uttrykk i OECD-konferansen «Policy Conference on Economic Growth and Investment in Education» i Washington i 1961.⁵ Gjennom 1950-årene hadde man kommet fram til at de tradisjonelle økonomiske faktorene ikke kunne forklare hele den økonomiske veksten, og at det derfor måtte eksistere en «restfaktor» som man ikke hadde regnet med. Denne restfaktoren ble identifisert som den «menneskelige faktor» og ledet til en økende interesse for utdanning og «de menneskelige ressurser».⁶

Det var likevel nytt å trekke fram utdanning som en *nøkkelfaktor* for økt konkurransevne og økonomisk vekst, slik det ble gjort fra andre halvdel av 1980-årene. I sin regjeringserklæring våren 1986 vendte den andre arbeiderpartiregjeringen til Gro Harlem Brundtland for alvor blikket mot utdanningssystemet: «Økt innsats i utdanning og forskning» var nå «en nødvendig investering for å skape vekst i norsk næringsliv».⁷ I 1988 slo det Ap-oppnevnte Johannessen-utvalget, som utredet norsk lærerutdanning, fast at «Kunnskapssamfunnet er en realitet [...], kompetanse har overtatt råvaretilgangens plass som en avgjørende faktor i den økonomiske utviklinga».⁸ Satsing på utdanning for å bedre økonomisk vekst og internasjonal konkurransevne ble gjennom 1990-årene langt på vei en tverrpolitisk målsetting.⁹

Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) var en viktig pådriver for å få dette til topps på den politiske agendaen. På NHOs åpningskonferanse i 1989 snakket man om at det måtte bli stuerent å ta opp temaer som kunnskap, kvalitet og kompetanse i den norske skole- og utdanningsdebatten, og framtidssamfunnet ble – nærmest som et ekko fra Johannessen-utvalgets utredning året før – omtalt som et «informasjons- og kunnskapssamfunn».¹⁰ Utviklingen kunne finne støtte i OECD. Gjennom 1980-årene, og preget av USA og Storbritannia under Reagan og Thatcher, begynte man nå her for alvor å snakke om kvalitet i utdanningen, fritt skolevalg, nye finansieringskilder, næringslivskontakt, «accountability», effektiv ressursbruk og prestasjonsbelønning.¹¹ I 1989 kom også OECD med en kritisk evaluering av et norsk skole- og utdanningssystem uten sentral styring og oversikt.¹²

⁵ George S. Papadopoulos 1994, *Education 1960-1990 – The OECD perspective*, OECD: 10 og 37–40.

⁶ Samme sted: 11 og 32.

⁷ Rune Slagstad 1998, *De nasjonale strateger*, Pax Forlag, Oslo: 431.

⁸ NOU 1988:32 *For et lærerrikt samfunn*: 11

⁹ Alfred Oftedal Telhaug, Alf Inge Wallum og Rolf Tønnesen, *Norsk utdanningspolitisk retorikk 1945–2000*, Cappelen Akademisk, Oslo 1999: 148–149.

¹⁰ Eirik Bertelsen 2013, *Kunnskap er makt. NHO som aktør i norsk utdanningspolitikk 1988–1994*, masteroppgave i historie ved IAKH, Universitetet i Oslo: 37.

¹¹ Kjell Eide, 1995, *OECD og norsk utdanningspolitikk. En studie av internasjonalt samspill*. Oslo:

Kunnskapsalderen

Fra 1990-årene stod visjonen om kunnskapssamfunnet også tydelig fram som en ledestjerne for sosialdemokratiske partier over hele den vestlige verden. De var under omstilling fra å være arbeiderpartier i industrisamfunnet til å bli mer akademiske folkepartier i det den svenske historikeren Jenny Andersson kaller «kunnskapsalderen». Den britiske statsministeren Tony Blairs «tredje vei» mellom sosialisme og kapitalisme fra 1997 gikk gjennom «education, education, education».¹³

Andersson peker på Blairs nære medarbeider og senere statsminister Gordon Browns notat «The Politics of Potential. A new agenda for Labour» fra 1994 som en nøkkel til å forstå denne utdanningsideologien. Brown skrev at »Kunnskapsøkonomien betydde den endelige reverseringen av Marx' maktforhold mellom arbeid og kapital, da ferdighetsrevolusjonen gjorde kapital til en vare og ga arbeidet kontroll over verdiproduksjonen. Derfor var kunnskapsøkonomien sosialismens håp». Browns analyse innebar at det var oppstått en ny maktbalanse mellom arbeid og kapital: Hvis kunnskap var en kapital som lå inne i den enkelte arbeideren, ble også arbeiderne eiere av sin egen kapital.¹⁴ Og veien fra «sosialismens håp» til potent politisk ideologi gikk ikke minst gjennom OECD.¹⁵ I 1996 skrev organisasjonen at «Kunnskap er nå ansett som selve drivkraften for produktivitet og økonomisk vekst».¹⁶ Ifølge ny vekst-teori kunne «kunnskap heve avkastningen på investeringer, noe som i neste omgang kan bidra til akkumulasjon av kunnskap». Det var dermed «mulighet for vedvarende økning i investeringene som kan føre til kontinuerlig økning i et lands vekstrate.»¹⁷

Også i Sverige ble man gjennom 1990-årene opptatt av at flere skulle få mer utdanning som et middel til å komme seg inn i den nye kunnskapsøkonomien. Den teknologiske utviklingen

NAVFs Utredningsinstitutt: 95.

¹² *Norsk rapport til OECD; Ekspertvurdering av OECD* 1989, Kirke og undervisningsdepartementet, Aschehoug, Oslo: 163–165. Se også Kim G. Helsvig 2017, *Reform og rutine. Kunnskapsdepartementets historie 1945–2017*, Pax Forlag, Oslo: 176–186.

¹³ Abigail McKnight, Howard Glennerster og Ruth Lupton 2005, «Education, education, education ... an assessment of Labour's success in tackling education inequalities» i *A more equal society?*, Policy Press.

¹⁴ Jenny Andersson 2010, *The Library and the Workshop, Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*, Stanford University Press: 2–3.

¹⁵ Om kunnskapsøkonomiens og kunnskapssamfunnets vei fra utopi til ideologi, se Kristoffer Chelsom Vogt 2016, «The post-industrial society: from utopia to ideology», s. 366–376 i *Work, employment and society*, Vol. 30(2): 366–367 og 370–372.

¹⁶ OECD 1996, *The knowledge-based economy*, OCDE/GD(96)102, Paris 1996: 3.

¹⁷ Samme sted: 11.

hadde etter de svenske sosialdemokratenes analyse skapt en gruppe mennesker som framstod som ulønnsomme i arbeidslivet, det såkalte kunnskapsproletariatet.¹⁸ Som OECD skrev i 1996, så var det «de kunnskaps- og teknologiintensive delene av OECD-landenes økonomi som var mest dynamiske når det gjaldt resultater og å skape nye arbeidsplasser». Dommen var klar: Den nye økonomien «gjør utdannet arbeidskraft mer verdifull og ufaglært arbeidskraft mindre verdifull».¹⁹

Lignende betraktninger lå også under Arbeiderpartiets skole- og utdanningspolitiske reformer på 1990-tallet. Reform 94 må sees i lys av den store arbeidsledigheten fra slutten av 1980-årene og innføringen av arbeidslinja i sosialpolitikken fra midten av 1990-årene.²⁰ Alt måtte legges til rette for at folk kom inn i arbeidslivet og ble der hvis velferdsstaten skulle være økonomisk bærekraftig på sikt. Her spilte skole- og utdanningssystemet en helt sentral rolle, og forslag fra departementene som kunne bidra til at ikke minst ungdom og flere kvinner kom inn i arbeidslivet, hadde gode sjanser til å vinne gjennom i Stortinget, i Finansdepartementet og i regjeringen.²¹

SVs Øystein Djupedal, som noen år senere skulle bli kunnskapsminister, uttrykte i 1995 essensen i den norske troen på kunnskapssamfunnet da han resiterte et av Ap-statsråd Gudmund Hernes' fyndord: «Det framtidige Norge vil ikke drives framover av olje. Det framtidige Norge vil kjøre på kunnskap – et høyoktant, blyfritt, miljøvennlig drivstoff, full av skaperkraft, intelligens og pålitelige fakta.»²²

Den internasjonale vendingen

Da Mjøs-utvalget i 2000 la fram sin utredning for grunnleggende reformer av norsk høyere utdanning, var det internasjonale kunnskapssamfunnet en selvsagt forståelsesramme. Ordet kunnskapssamfunn ble brukt 40 ganger i utredningen.²³ Utvalget ble bedt om å vurdere norsk høyere utdanning i lys av «det høgre utdanningssystemet i andre land».²⁴ Mjøs-utvalgets

¹⁸ Andersson: 142.

¹⁹ OECD 1996: 3.

²⁰ Gudmund Hernes 2011, «Reformene 94 og 97 i ettertidens lys». Tale ved avskjedsmarkeringen for Ole Briseid 14.9.2011. Gudmund Hernes' privatarkiv og samtale med Hernes, 15.6.2017.

²¹ Samtale med Gudmund Hernes, 15.6.2017 og notat: «Kirke-, utdannings- og forskningsministeren til regjeringsskonferanse 2.1.1992». Gudmund Hernes' privatarkiv.

²² Stortingsforhandlinger 1994–1995, Dok. 8: 71. Sitert fra Ole Kolsrud, *Rekonstruksjon og reform. Regjeringskontorene 1945–2005*. Universitetsforlaget: 259.

²³ NOU 2000: 14, *Frihet med ansvar — Om høgre utdanning og forskning i Norge*.

²⁴ Samme sted: 17.

anbefalinger la seg tett opp til det europeiske samarbeidet som nå begynte å finne form gjennom Bologna-prosessens mål om å skape et felles europeisk marked for høyere utdanning.²⁵ Dette ledet fram til Kvalitetsreformen i 2003 som tok lange skritt i retning av å integrere norsk høyere utdanning i et felles europeisk marked på området.²⁶

Norsk forskning ble også en del av det europeiske forskningssamarbeidet som gradvis utviklet seg etter EU-toppmøtet i Lisboa i 2000. Her lanserte man målet om å skape et «European Research Area» innen 2010 som en parallell til integreringen av det høyere utdanningsområdet gjennom Bologna-prosessen. Fra årtusenskiftet ble Bologna-prosessen og utviklingen av et europeisk forskningsområde sentrale bærebjelker i EUs ambisjoner om å skape et «Kunnskapens Europa».²⁷ EUs mål etter Lisboa var å utvikle «verdens mest konkurransedyktige og dynamiske kunnskapsbaserte økonomi».²⁸ Norsk forskning var nå med i det strategidirektør i Norges Forskningsråd Kari Kveseth i 1999 kalte «et verdensmesterskap».²⁹

Også den norske skolen orienterte seg nå mot et internasjonalt landskap. Fra 2001 hvelvet OECDs PISA-undersøkelse seg som en himmel over Kristin Clemets (H) dyptgripende skolereform Kunnskapsløftet som ble innført fra 2006.³⁰ Den utdanningsøkonomiske tenkningen i OECD la sterke føringer på skolereformen, både innad i departementet og i arbeidet til Kvalitetsutvalget under ledelse av direktøren for utdanningsetaten i Oslo og Hernes' tidligere statssekretær, Astrid Søgne.³¹ I likhet med det norske høyere utdanningssystemet skulle både grunnskolen og videregående opplæring utredes med blikket rettet mot utlandet. Utvalget skulle «legge vekt på det internasjonale perspektivet, ved å se den norske grunnopplæringen i forhold til utvikling og tendenser i andre land».³² I en senere

²⁵ Helsvig 2017: 217–222.

²⁶ Kim G. Helsvig 2018, «The road to Bologna and beyond», s. 227–255 i Kim Helsvig og Jan Eivind Myhre (red), *Making a Modern University. The University of Oslo 1811–2018*, Scandinavian Academic Press.

²⁷ Bob Reinalda og Eva Kulesza 2005, *The Bologna Process – Harmonizing Europe's Higher Education*, Opladen og Farmington Hills: 44.

²⁸ Lisbon European Council 23-24.03.2000: Conclusions of the Presidency (europa.eu)

²⁹ Inge Ramberg 1999, «Statsråd Lilletun – Stå sammen om et løft for forskningen!» Forskningspolitikk 4/1999.

³⁰ Helge Ole Bergesen, *Kampen om kunnskapskolen*, Universitetsforlaget, Oslo 2006: 41–42.

³¹ *Moderniseringsprosjektet, Sluttrapport fase 1, møte med Kristin Clemet 26. juni 2002.*

Kunnskapsdepartementet. Se også NOU 2003:16, først og fremst kapittel 4, «En opplæring for sin tid», punkt 4.3.3., «Utdanning over landegrensene, analysene fra OECD».

³² NOU 2002: 10, Førsteklasses fra første klasse — Forslag til rammeverk for et nasjonalt kvalitetsvurderingssystem av norsk grunnopplæring. nou-2002-10/id145378/sec8.

presisering het det at kvaliteten i den norske skolen måtte sees «i lys av internasjonale prosjekter og initiativ på dette feltet (bl.a. i regi av OECD) og systemer for kvalitetsvurdering i grunnopplæringen i andre land».³³ I 2002 fikk Clemet også utarbeidet rapporten *Skolen vet best*. Rapporten hevdet at i andre land var konkurranse og valgfrihet i skolesektoren et godt virkemiddel for å forbedre elevenes læringsutbytte og samtidig holde kostnadene nede.³⁴ Over 90 prosent av referansene i rapporten var utenlandske, i hovedsak amerikanske, men også studier fra særlig New Zealand, Storbritannia og Sverige var godt representert.³⁵

Det utdanningsøkonomisk orienterte styringssystemet som utviklet seg med Kunnskapsløftet var basert på at man skulle kunne måle både elevprestasjoner og kvaliteten på skoler og lærere. Pedagogenes «input» ble erstattet av utdanningsøkonomenes «output» som de viktigste styringsparameterne. Både kommuner, rektorer og lærere skulle gjøres ansvarlig for resultatene som kom ut av skolen. I ly av det såkalte PISA-sjokket ble nasjonale prøver og kartleggingsundersøkelser en sentral del av styringsverktøyet til departementet, og målinger og tester ble en viktigere del av både hverdagen og internkontrollen ved skoler over hele landet.³⁶ Og de internasjonalt sammenlignende PISA-testene fikk stor skolepolitisk betydning. Som kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen (H) sa det i 2016: «Pisa-resultatene er med på å definere en regjeringsperiode som vellykket eller mislykket.»³⁷

Fra 2000 ble departementets nyopprettede Avdeling for analyse og internasjonalt arbeid en motor for en stadig nærmere kontakt med OECD og involvering i de etter hvert mange OECD-undersøkelsene.³⁸ Og i 2004 opprettet Clemet Utdanningsdirektoratet. For første gang i norsk historie ble viktige forvaltningsoppgaver på skole- og utdanningsområdet tatt ut av departementet og overlatt til et fagdirektorat av sakkyndige eksperter. Utdanningsdirektoratet

³³ Simon Malkenes, «Da PISA-sjokket lamma nasjonen» i *Agenda Magasin*, 21.10.2015.

³⁴ *Skolen vet best! Situasjonsbeskrivelse av norsk grunntidning, november 2002*, Rapport 2002, Utdannings- og forskningsdepartementet. Se også Kristin Clemets presentasjon «Skolepolitiske visjoner» på Skolelederkonferansen 14.10.2002, Utdannings- og forskningsdepartementet.

³⁵ Per Dalin, Peder Haug og Gudmund Hernes 2003, *Flere kilder til kunnskap. Utdanningsforbundets kommentarhefte til Skolen vet best!*, Bedre Skole småskriftserie nr. 9, Utdanningsforbundet: 66–67.

³⁶ Kunnskapsdepartementets ekspertgruppe- om lærerrollen 2017: 69–70, 75–77 og 80. Se også *Moderniseringsprosjektet, Sluttrapport fase 1, møte med Kristin Clemet 26. juni 2002*. Kunnskapsdepartementet. Se også Simon Malkenes 2018, *Det store skoleeksperimentet*, Manifest analyse, Oslo, særlig s. 31–47 og Helsvig 2017: 236.

³⁷ Torbjørn Røe Isaksen, «Pisa-dagen» i *Morgenbladet* 6.12.2016.

³⁸ *Strategi – Utfordring – Samarbeid. Innspill til strategiprosess i AIK-avdelingen*, Rapport fra Senatorgruppa, Kunnskapsdepartementet: 7–13 og 15–16. Se også følgende notater fra AIK: «Aktuell analyse – status og resultater fra brukerundersøkelsen», 27.9.2011, «Covernotat: Strategi for OECD-arbeidet i departementet», 4.12.2013 og «Prioritering av deltakelse i internasjonale studier», 4.2.2015.

skulle avlaste departementet, men opprettelsen var nok også motivert av et ønske om å «avpolitiser» deler av feltet og på den måten befeste retningen på reformene.³⁹

Utover på 2000-tallet ble det utviklet prøver, undersøkelser og rangeringer på nær sagt alle departementets forvaltningsområder. Og, som opplæringsavdelingen i departementet skrev, den nye linjen ble fulgt opp og støttet av alle senere statsråder i det som under den rødgrønne Stoltenberg-regjeringen i 2006 skiftet navn til Kunnskapsdepartementet.⁴⁰ Navneskiftet var i seg selv en åpenbar tilslutning til tidens internasjonalt hegemoniske diskurs på skole- og utdanningsfeltet.

Den internasjonale vendingen ble ytterligere forsterket med innføringen av nye læreplaner i 2020 under Erna Solbergs borgerlige regjering, en regjering som ved tiltredelsen i 2013 holdt utviklingen av kunnskapssamfunnet fram som et av sine viktigste prosjekter.⁴¹ Den overordnede rammen var OECDs mål om å utvikle elevenes «21st Century skills» for et nytt og foranderlig arbeidsliv. Ludvigsen-utvalgets siste utredning *Fremtidens skole – Fornyelse av fag og kompetanser*, på litt over 100 sider, hadde 15 OECD-rapporter og OECD-publikasjoner i referanselisten.⁴²

Kunnskapssamfunnets blindsoner

Siden begynnelsen av 1990-årene har det med andre ord vært en sentral målsetning for norske regjeringer av skiftende farger å forberede både individ og nasjon best mulig på konkurransen i den internasjonale kunnskapsøkonomien. Med blikket festet på dette målet har det imidlertid skjedd utviklinger i kunnskapssamfunnets blindsoner som det kan være verdt å stoppe opp og se nærmere på.

For det første er norske universitets- og høyskolestillinger for alvor blitt en del av et internasjonalt arbeidsmarked. I 2018 var 42 prosent av stipendiatene på norske universiteter og høyskoler født i utlandet. Blant postdoktorene var 66 prosent av kvinnene og 75 prosent av mennene fra et annet land enn Norge.⁴³ Etter Kvalitetsreformen fra 2003 trakk mange

³⁹ Tore Grønlie og Yngve Flo (2009), *Sentraladministrasjonens historie etter 1945, bind II, Den nye staten? Tiden etter 1980*, Fagbokforlaget: 256–257.

⁴⁰ Utkast «Fra St.meld. nr. 30 (2003–2004) Kultur for læring til Meld. St xx (2012–2013).

Den rød-grønne historien», Kunnskapsdepartementet, januar 2012. Ekspedisjonssjef Johan Raaums privatarkiv.

⁴¹ «Varsler kraftig lærerløft», *VG*, 5.10.2013.

⁴² NOU 2015: 8: 102–108.

⁴³ «Reagerer på debatt om utenlandske forskere: - Norge kan oppleves litt lukket» i *Aftenposten* 10.10.2021.

incentiver i retning av økonomisk lønnsomt internasjonalt samarbeid og publisering, og mange utenlandske forskere ble ansatt ved norske høyere utdanningsinstitusjoner. Fra 2019 til 2021 var over 70 prosent av nyansatte ved Det humanistiske fakultet på UiO utenlandske statsborgere.⁴⁴

Lederen for den siste maktutredningen, Øyvind Østerud, og universitetshistorikeren John Peter Collett spurte i 2017 om internasjonaliseringen hadde gått for langt for fort. Begge fryktet at norske universiteter og høyskoler kunne miste tillit og legitimitet og svikte sitt nasjonale samfunnsoppdrag – som i stor grad har handlet om å frambringe fagekspertise med inngående kjennskap til norske lover, institusjoner, kultur og historie – hvis de i for stor grad orienterte seg og forskningen mot en internasjonal arena. Jurist og samfunnsviter Cecilie Hellestveit trykket på et fremdeles ømt punkt i norsk academia da hun reiste de samme spørsmålene høsten 2021.⁴⁵

For det andre har Norge blitt en del av en vestlig, skole- og utdanningspolitisk utvikling som i det store bildet synes å bidra til å reproducere og forsterke økonomiske og sosiale forskjeller. I sin bok *Kapital og ideologi* fra 2019 viser den franske samfunnsøkonomen Thomas Piketty hvordan visjonen om kunnskapssamfunnet gikk hånd i hånd med nye sammenhenger mellom utdanning, økonomi og arbeidsliv. Etter at Thatcher og Reagan på 1980-tallet endret de økonomiske spillereglene for en hel verden, beveget de vestlige sentrum-venstre-partiene seg fra først og fremst å være partier for arbeidere med lite utdanning til i større grad å bli partier for de voksende utdanningsgruppene.⁴⁶ Samtidig har ufaglærte og industriarbeidere i den vestlige verden blitt de store taperne på den globale økonomiske arenaen. Industriarbeidsplasser er blitt lagt ned eller flyttet til lavkostland, og ufaglærte arbeidere har i stor grad måttet konkurrere med arbeidstakere fra andre land som er villige til å jobbe for lavere lønninger og under dårligere arbeidsforhold.⁴⁷

I Europa er Tony Blairs Storbritannia selve kroneksemplet på en utvikling som også viser en mørkere bakside av den optimistiske visjonen om kunnskapssamfunnet. Her førte den ifølge

⁴⁴ Ronny Spaans, «Særnorsk internasjonalisering» i *Dag og Tid*, 24.9.2021.

⁴⁵ Øyvind Østerud, «Tankeløs internasjonalisering ved norske universiteter» i *Aftenposten* 19.6.2017, John Peter Collett, «Frykter eliteinstitusjon» i *Klassekampen* 3.7.2017 og Cecilie Hellestveit, «For mange utenlandske forskere kan forringe akademias relevans» i *Morgenbladet* 8.10.2021.

⁴⁶ Thomas Piketty 2020, *Capital and Ideology*, President and Fellows of Harvard College: 725 ff, «The Left-Wing Vote since 1945: From the Workers Party to the Party of the Educated» og 744 ff.

⁴⁷ Kjetil Jacobsen 2019, «Ulikhetenes verdenshistorie. Thomas Pikettys 'Capital et idéologie' forklart» i *Agenda Magasin*, 13.12.2019: 22–23.

Jenny Andersson til at Finansdepartementet, under Gordon Browns ledelse, i stor grad kom til å betrakte fattigdom som et resultat av at folk manglet motivasjon til å kvalifisere seg inn i kunnskapsøkonomien.⁴⁸ Og som Piketty skriver, har det blitt et karakteristisk trekk ved utviklingen de siste tiårene å hylle vinnerne og klandre de fattige selv for sin egen fattigdom ut ifra en tanke om at de mangler evner og vilje til å forbedre sin situasjon.⁴⁹

Dette er også poenget til Michael Sandel, professor i politisk filosofi ved Harvard. I *The Tyranny of Merit* fra 2020 argumenter han for at særlig sentrum-venstreorienterte politikere på begge sider av Atlanteren siden 1990-tallet har forsterket et meritokratiske ideal om at makt og penger bør fordeles etter de kunnskaper og ferdigheter den enkelte har tilegnet seg gjennom skole og utdanning. Budskapet har vært at alle har mulighet til å oppnå individuell suksess i den nye og globale kunnskapsøkonomien selv om ulikhetene på makronivå bare fortsatte å øke, og selv om studier av sosiale, økonomiske og genetiske faktorerets betydning for skoleprestasjoner underbygget andre forklaringer.⁵⁰ Etter Sandels mening har dette utdanningsidealet både sviktet den vestlige arbeiderklassen, sementert ulikhet og undergravd samholdet i samfunnet.⁵¹ Både Brexit, Trump og de «Gule vestene» har i stor grad blitt støttet av folk med lite utdanning, og konfliktlinjene i disse samfunnene vokser særlig langs utdanningsaksen.⁵²

I det fremdeles oljesmurte Norge er graden av utdanning langt ifra blitt en så klar markør for sosial og økonomisk ulikhet og konflikt som i for eksempel USA, Storbritannia eller Frankrike. Men det internasjonale bildet er ikke irrelevant for å belyse utviklingen også i Norge gjennom de siste tiårene. I 1998 fulgte Ap-leder Torbjørn Jagland Tony Blairs oppskrift fra året før og holdt fram «utdanning, utdanning, utdanning» som veien til fortsatt vekst og velferd.⁵³ Og ufaglærte arbeidere gikk gang på gang på ydmykende nederlag i møte

⁴⁸ Andersson: 97–98.

⁴⁹ Piketty: 710.

⁵⁰ [Langsomme samtaler med Rune Lykkeberg: Filosofen Michael Sandel forklarer, hvad der er gået galt for demokraterne i USA på Apple Podcasts](#). Se også professor i psykologi ved University of Texas Kathryn Paige Harden 2021, *The Genetic Lottery: Why DNA Matters for Social Equality*, Princeton University Press. Her viser Harden korrelasjoner mellom gener og skoleprestasjoner, og hun mener at mangelen på anerkjennelse av genes betydning underbygger myten om meritokratiet og hindrer utviklingen av et mer rettferdig skolesystem.

⁵¹ Michael Sandel 2020, *The Tyranny of Merit. What's Become of the Common Good?*, Farrar, Straus and Giroux. New York.

⁵² Roger Eatwell og Matthew Goodwin 2018, *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*, Pelican, London: 22–25.

⁵³ Thorbjørn Jagland i talen «Til landets kvinner», Landskvinnekonferansen, Folkets Hus, Oslo, 12.9.1998.

med det nye og mer markedsorienterte Arbeiderpartiet fra 1980-årene og framover.⁵⁴ Ved stortingsvalget i 2005 var Fremskrittspartiet det største partiet blant ufaglærte arbeidere,⁵⁵ selv om Ap-leder Jens Stoltenberg sa på Norsk Arbeidsmandsforbunds landsmøte i 2003 at arbeidere som stemte på FrP burde sendes på kurs.⁵⁶ Talen var samtidig uttrykk for mye av den samme ovenfra og ned-holdningen som tilhengerne av blant annet Brexit, Trump og «De gule vestene» senere ble møtt med.

Og det internasjonale bildet er ikke irrelevant for et norsk skolesystem som er stadig mer preget av konkurranse og polarisering mellom naboskoler langs etniske, økonomiske og sosiale skillelinjer. Førsteamanuensis Ingvil Bjordal ved NTNU viser hvordan utviklingen i grunnskolen i Oslo har gått i denne retningen siden 1990-årene. Etter at man stimulerte til fritt skolevalg og konkurranse mellom skoler ble foreldre i større grad forbrukere som kunne gå ut på skolemarkedet og velge skole for sine barn. Foreldres valg fikk ikke bare betydning for elevsammensetningen ved skolene, men de påvirket også skolens status, læringsmiljø og økonomiske forutsigbarhet.⁵⁷ Rektorene i Bjordals studie omtalte vinnerne i dette systemet som «hvite skoler».⁵⁸ Bjordals funn samsvarer med hovedbudskapet i lektor og doktorstipendiat ved NTNU Simon Malkenes' bøker om utviklingen også i videregående skole *Bak fasaden i Osloskolen* (2014) og *Det store skoleeksperimentet* (2018).

Førsteamanuensis Anna Cecilia Rapp ved NTNU viste i sin avhandling om skolesystemet i en middels stor norsk by og en middels stor finsk by mye av de samme tendensene. Skoler i det norske lavstatusområdet var mer opptatt av sikkerhet og gode relasjoner enn av akademiske resultater sammenlignet med det finske lavstatusområdet, mens skolene i det norske høystatusområdet opplevde høyere press på elevenes faglige prestasjoner enn i det finske. Rapp konkluderer: «Foreldre i arbeiderklassen ser ofte på lærerne som ansvarlige for sine barns utdanning, mens foreldre i middelklassen oppfatter utdanning som et felles ansvar

⁵⁴ Kim G. Helsvig 2021, *Norsk Arbeidsmandsforbund 1980–2020. Makt og motstand i hyperkapitalismens tid*, Pax Forlag, Oslo: 311–315.

⁵⁵ Øyvind Østerud 2016, «Parti for arbeidsfolk?» i *Klassekampen* 12.1.2016.

⁵⁶ «Stoltenberg advarte mot Frp» i *Arbeidsmanden* nr. 6 2003: 10. Se også Helsvig 2021: 251.

⁵⁷ Ingvil Bjordal 2016, *Markedsretting i en urban norsk skolekontekst - Et sosialt rettferdighetsperspektiv*, doktoravhandling, Institutt for pedagogikk og livslang læring, NTNU, Trondheim.

⁵⁸ «Skolesystemet gir A- og B-skoler» i *Utdanningsforskning.no*, 10.12.2016.

mellom hjem og skole. Skolen som kultur [...] passer bedre til middelklassens barn enn det passer til arbeiderklassens barn.»⁵⁹

Også i Norge kan det derfor være en fare for at forskjellene og forakten vokser langs utdanningsaksen. Det handler ikke bare om at den politisk innflytelsesrike utdanningseliten ser ned på og vil oppdra og «korrigere» de som ikke klarer seg godt gjennom skole- og utdanningssystemet. Som samfunnsøkonomen Maria Berg Reinertsen viser i sin artikkel i tidsskriftet *Agora*s spesialnummer om Thomas Piketty, handler det vel så mye om at klasseforakten oppover kan bli så sterk at mange ikke ønsker å legge ut på en klassereise gjennom skole- og utdanningssystemet, det hun kaller «de harde sosio-økonomiske realitetenes triumf over den optimistiske politiske samtalen om meritokrati, utdanning og like muligheter».⁶⁰

Skole og utdanning har vært en ryggrad i utviklingen av det norske samfunnet siden midten av 1800-tallet. Ambisjonene er nå høyere enn noensinne, men fra 1990-årene har de vært nært knyttet til resultater på en mer individorientert og internasjonal kunnskapens konkurransearena. Både den internasjonale utviklingen og norske tendenser peker i retning av at sosiale og kulturelle spenninger og etniske og økonomiske forskjeller reproduseres og forsterkes langs utdanningsaksen, stikk i strid med sentrale mål på tvers av norske partigrænser. Dette kan undergrave norske likhetsidealer og den tradisjonelt høye tilliten i samfunnet. Med visjonen om det internasjonale kunnskapssamfunnet blir derfor den nasjonale skole- og utdanningspolitikken bare viktigere.

Litteratur

Andersson, Jenny 2010, *The Library and the Workshop, Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*, Stanford University Press.

Bell, Daniel 1973, *The Coming of Post-Industrial Society – A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books.

Berg Reinertsen, Maria 2021, «'Pray apologise for my having disliked him so much before'. Thomas Piketty og økonomisk ulikhet fra Jane Austen til Zeshan Shakar», s. 206–220 i *Agora nr. 1–2, 2021*.

⁵⁹ «Norsk skole underbygger sosiale forskjeller» i *Utdanningsforskning.no*, 14.8.2019 og Anna Cecilia Rapp 2018, *Organisering av social ojämlikhet i skolan. En studie av barnskolors institutionella utformning och praktik i två nordiska kommuner*, doktoravhandling, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU, Trondheim.

⁶⁰ Maria Berg Reinertsen 2021, «'Pray apologise for my having disliked him so much before'. Thomas Piketty og økonomisk ulikhet fra Jane Austen til Zeshan Shakar», s. 206–220 i *Agora nr. 1–2, 2021*, s. 218.

- Bergesen, Helge Ole 2006, *Kampen om kunnskapsskolen*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Bertelsen, Eirik 2013, *Kunnskap er makt. NHO som aktør i norsk utdanningspolitikk 1988–1994*, masteroppgave i historie ved IAKH, Universitetet i Oslo.
- Bjordal, Ingvil 2016, *Markedsretting i en urban norsk skolekontekst – Et sosialt rettferdighetsperspektiv*, doktoravhandling, Institutt for pedagogikk og livslang læring, NTNU, Trondheim.
- Chelsom Vogt, Kristoffer 2016, «The post-industrial society: from utopia to ideology», s. 366–376 i *Work, employment and society*, Vol. 30(2).
- Collett, John Peter 2017, «Frykter eliteinstitusjon» i *Klassekampen* 3.7.2017.
- Dalin, Per, Peder Haug og Gudmund Hernes 2003, *Flere kilder til kunnskap. Utdanningsforbundets kommentarhefte til Skolen vet best!*, Bedre Skole småskriftserie nr. 9, Utdanningsforbundet.
- Eatwell, Roger og Matthew Goodwin 2018, *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*, Pelican, London.
- Eide, Kjell 1995, *OECD og norsk utdanningspolitikk. En studie av internasjonalt samspill*. Oslo: NAVFs Utredningsinstitutt.
- Grønlie, Tore og Yngve Flo (2009), *Sentraladministrasjonens historie etter 1945, bind II, Den nye staten? Tiden etter 1980*, Fagbokforlaget.
- Hellestveit, Cecilie 2021, «For mange utenlandske forskere kan forringe akademias relevans» i *Morgenbladet* 8.10.2021.
- Helsvig, Kim G. 2017, *Reform og rutine. Kunnskapsdepartementets historie 1945–2017*, Pax Forlag, Oslo.
- Helsvig, Kim G. 2018, «The road to Bologna and beyond», s. 227–255 i Kim Helsvig og Jan Eivind Myhre (red) *Making a Modern University. The University of Oslo 1811–2018*, Scandinavian Academic Press.
- Helsvig, Kim G. 2021, *Norsk Arbeidsmandsforbund 1980–2020. Makt og motstand i hyperkapitalismens tid*, Pax Forlag, Oslo: 311–315.
- Jacobsen, Kjetil 2019, «Ulikhetenes verdenshistorie. Thomas Pikettys ‘Capital et idéologie’ forklart» i *Agenda Magasin*, 13.12.2019.
- Kolsrud, Ole 2008, *Rekonstruksjon og reform. Regjeringskontorene 1945–2005*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kunnskapsdepartementets ekspertgruppe om lærerrollen, *Om lærerrollen. Et kunnskapsgrunnlag*, Fagbokforlaget, Oslo 2016.
- Lisbon European Council 23-24.03.2000: Conclusions of the Presidency (europa.eu).
- Malkenes, Simon 2015, «Da PISA-sjokket lammet nasjonen» i *Agenda Magasin*, 21.10.2015.
- Malkenes, Simon 2018, *Det store skoleeksperimentet*, Manifest analyse, Oslo.

McKnight, Abigail, Howard Glennerster og Ruth Lupton 2005, «Education, education, education ...an assessment of Labour's success in tackling education inequalities» i *A more equal society?*, Policy Press.

Moderniseringsprosjektet, Sluttrapport fase 1, møte med Kristin Clemet 26. juni 2002. Utdannings- og forskningsdepartementet.

Norsk rapport til OECD; Ekspertvurdering av OECD 1989, Kirke og undervisningsdepartementet, Aschehoug, Oslo.

«Norsk skole underbygger sosiale forskjeller» i *Utdanningsforskning.no*, 14.8.2019.

NOU 1988:32 *For et lærerrikt samfunn.*

NOU 2000:14, *Frihet med ansvar — Om høgre utdanning og forskning i Norge.*

NOU 2002:10, *Førsteklasses fra første klasse — Forslag til rammeverk for et nasjonalt kvalitetsvurderingssystem av norsk grunnopplæring.*

NOU 2003:16, *I første rekke — Forsterket kvalitet i en grunnopplæring for alle.*

NOU 2014:7, *Elevenes læring i fremtidens skole.*

NOU 2015:8, *Fremtidens skole – Fornyelse av fag og kompetanser.*

OECD 1996, *The knowledge-based economy*, OCDE/GD (96)102, Paris.

Oftedal Telhaug, Alfred og Odd Asbjørn Mediås (2003), *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*, Abstrakt forlag, Oslo.

Oftedal Telhaug, Alfred, Alf Inge Wallum og Rolf Tønnesen 1999, *Norsk utdanningspolitisk retorikk, 1945–2000*, Cappelen Akademisk, Oslo.

Paige Harden, Kathryn 2021, *The Genetic Lottery: Why DNA Matters for Social Equality*, Princeton University Press.

Papadopoulos, George S. 1994, *Education 1960-1990 – The OECD perspective*, OECD.

Piketty, Thomas 2020, *Capital and Ideology*, President and Fellows of Harvard College.

Rapp, Anna Cecilia 2018, *Organisering av social ojämlikhet i skolan. En studie av barnskolors institutionella utformning och praktik i två nordiska kommuner*, doktoravhandling, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU, Trondheim.

«Reagerer på debatt om utenlandske forskere: - Norge kan oppleves litt lukket» i *Aftenposten* 10.10.2021.

Reinalda, Bob og Eva Kulesza 2005, *The Bologna Process – Harmonizing Europe's Higher Education*, Opladen og Farmington Hills.

Rossen, Eirik 2019, *Informasjonssamfunn*, Store norske leksikon.

Røe Isaksen, Torbjørn 2016, «Pisa-dagen» i *Morgenbladet* 6.12.2016.

Sandel, Micheal 2020, *The Tyranny of Merit. What's Become of the Common Good?*, Farrar, Straus and Giroux. New York.

Skolen vet best! Situasjonsbeskrivelse av norsk grunntdanning, november 2002, Rapport 2002, Utdannings- og forskningsdepartementet.

«Skolesystemet gir A- og B-skoler» i *Utdanningsforskning.no*, 10.12.2016.

Slagstad, Rune 1998, *De nasjonale strateger*, Pax Forlag, Oslo.

«Stoltenberg advarte mot Frp» i *Arbeidsmanden* nr. 6 2003.

Spaans, Ronny 2021, «Særnorsk internasjonalisering» i *Dag og Tid*, 24.9.2021.

Strategi – Utfordring – Samarbeid. Innspill til strategiprosess i AIK-avdelingen, Rapport fra Senatorgruppa, Kunnskapsdepartementet.

Thuen, Harald 2017, *Den norske skolen*, Abstrakt Forlag, Oslo.

«Varsler kraftig lærerløft», *VG*, 5.10.2013.

Østerud, Øyvind 2016, «Parti for arbeidsfolk?» i *Klassekampen* 12.1.2016.

Østerud, Øyvind 2017, «Tankeløs internasjonalisering ved norske universiteter» i *Aftenposten* 19.6.2017.

